

Florica BECHET | Aromatele, limbile romanice și
(Universitatea din București) etimologia populară

Abstract: (Aromatics, Romance Languages and Folk Etymology) Our paper aims at inquiring into several aromatic herbs' romanian names issues, trying to highlight possible tendencies preponderant for the Romance languages, considered separately or in justified groups. It is well known that, as far as herbs names are concerned, especially the ones less known and limitedly used, linguists have found aberrant forms which observe but seldom the rules leading from the Latin form to the Romance one. This is also the case of the aromatic herbs, for which fully functions contamination (double or even triple), folk etymology (often justified by the characteristics of the plant), adaptation to a paradigm specific to the Romance language in which that name functions.

Keywords: aromatics, etymology, celery, lovage, thyme.

Rezumat: Lucrarea noastră își propune să investigheze situația lexicală și etimologică a câtorva dintre numele plantelor aroma, încercând să pună în evidență eventuale tendințe preponderente pentru limbile romanice, luate individual sau în grupuri motivate. Este bine cunoscut faptul că, în ceea ce privește numele de plante, mai ales cele mai puțin cunoscute și cu o folosire limitată, lingviștii găsesc forme aberante și care nu respectă decât rar regulile care conduc de la forma latinească la cea romanică. Este și cazul plantelor aromate, pentru care funcționează din plin contaminarea (dublă sau chiar triplă), etimologia populară (motivată adesea de caracteristicile plantei), adaptarea la o paradigmă specifică limbii romanice în care funcționează numele respectiv.

Cuvinte-cheie: aromate, etimologie, țelină, leuștean, cimbru.

Este bine cunoscut faptul că, în ceea ce privește numele de plante, mai ales cele mai puțin cunoscute și cu o folosire limitată, lingviștii găsesc forme aberante și care nu respectă decât rar regulile care conduc de la forma latinească la cea romanică. Este și cazul plantelor aromate, pentru care funcționează din plin contaminarea (dublă sau chiar triplă), etimologia populară (motivată adesea de caracteristicile plantei), adaptarea la o paradigmă specifică limbii romanice în care funcționează numele respectiv. Pentru asemenea plante, parcursul este, în general, următorul: numele de origine (asiatic sau mediteranean), adaptat sau nu, de multă vreme, în greacă, trecut apoi în latină, iar din latină în limbile romanice, în calitate de cuvânt latin. Pentru română, situația este mai complicată, deoarece se întâlnesc cazuri în care forma românească nu respectă regulile fonetice cunoscute, ceea ce sugerează, ba chiar impune un împrumut din greaca veche. Este cazul *cimbrului*, care poate proveni din gr. v. *tuvmbro~* (unde dentala aspirată *th* este pronunțată [s], ca în dialectele dorice). Din punct de vedere latinesc, grupul *si* dă în română *și*, nu *ci* sau *ți*. Această situație se întâlnește în numele *țelinei*, din gr. *sevlino*, pentru care se aștepta ca lat. *se* > rom. *șe* (precum lat. *serpens* > rom. *șearpe*), și nu *țe* din *țelină* (cf. it. *sedano*; lomb. *seléri*, *séllao*; picard. *chéléri*, *chélri*, *chéri*, *cerri*, *céri*, *céléri*, *séleri*; ven. *seléno*, *saéno*) ori în numele *pătrunjelului* (cf. sp. *perejil*; galieg. *perexil*, *pirixel*; it. *prezzemolo*; lomb. *persèm*, *pedersèm*; nap. *petrusino*; port. *perrexil*; sard. *pedrusimula*; sicil. *pitrusinu*) < lat. méd. *petrosilium* < lat. v. *petroselinum* < gr. v. *petrosevlino*, lit. „țelină de stâncă”.

Încă din Antichitate, dat fiind faptul că majoritatea acestor plante erau fie autohtone, aparținând zonei mediteraneene, fie proveneau din Asia-Mică sau chiar din regiunile asiatice mai îndepărtate, diversele limbi au recurs la varii modalități de motivare semantică, inclusiv la etimologia populară. În lucrarea noastră ne vom apleca asupra câtorva nume de plante din această categorie.

Astfel, gr. *sevlinon*, cuvânt împrumutat sau provenind din substrat (un toponim Selinou` ~ „loc bogat în țelină” este atestat în miceniană), devine *sevlenon*, prin apropiere de gr. *selevnh* „lună”. Latina împrumută termenul grecesc (posibil prin intermediul vocabularului culinar), dar folosește, în paralel, și termenul *apium*, termen care desemnează, în același timp, două plante aromate din aceeași familie, **țelina** și **pătrunjelul**. Numele latin este mai motivat, deoarece planta care îl poartă este considerată „planta pentru albine, planta cu albine” (cf. lat. *apis* „albină”). Limbile romanice moștenesc, aproape în egală măsură, ambele denumiri. A se vedea, de pildă, în franceză *céleri*, *céleri d'Italie* (această denumire franțuzească este preluată din lombardă), dar și *ache*, cu variantele *ache des marais*, *ache odorante*, *ache puante*, ori *persil des marais*, *persil odorant* (unde intră în joc denumirea unei alte plante din aceeași familie, **pătrunjelul**), unele dintre acestea fiind folosite și pentru denumirea **leușteanului** (v. și *céleri bâlard* / *perpétuel* / *vivace* „leuștean); nap. *accio*; sicil. *accia*, *acciu*; sard. *appiu*; sp. *apio*; cat. *api*; galeg. *apio*, *aipo*, *ampio*, pt. *aipo*; rom. dial. *achiu*).

Gr. *ligustikovn* „(plantă) din Liguria”, numele **leușteanului**, a devenit în lat. *ligusticum*, pus în legătură cu lat. *ligare* „a lega”, după un obicei frecvent în Campania, apoi *levisticum* / **levistica*, fiind pus în legătură cu verbul *levare* „a ridica”, date fiind extraordinarele proprietăți medicinale ale acestei plante, care te scoală din boală. Acest *levisticum*/-a stă la baza fr. *livèche*, motivat – *rivache*; it. *levistico*, *libistico*, *rovistico*, *ruvistico*, *ruistico* (contaminare între *levisticum*, *ligustrum* și *rubus*), *listru*, *listimu*, *ligustrello* sau, motivat, *olivel*; sp. *levistico*; galieg. *luáiste*, dar și a engl. *lovage*, unde *love* este socotit a avea semnificația „dragoste” (datorită proprietăților afrodisiace ale plantei; aceeași interpretare se întâlnește în mai multe limbi germanice: (germ. *Liebstockel*; dan. *Løvstikke*; neerl. *lavas*, *lubbetok*; norv. *lovstikke*; sued. *libsticka*) și nu numai (rus. *liobistok*; ucrain. *lyubystok*; pol. *lubczyk*). De fapt, adevărata etimologie a termenului englez *lovage* este : *lovage* < *loev-ache* < fr. v. *lavesche* din *lev-* < lat. *le(v)isticum* și *ache* < lat. *apium*. Totodată, diversele limbi romanice, prin legea minimului efort, folosesc pentru denumirea aromatelor diverse sintagme care au drept bază numele plantei celei mai semnificative dintr-o familie, cum ar fi: pentru leuștean, fr. *ache* / *angélique* / *céleri de montagne*, *céleri bâlard* / *perpétuel* / *vivace*; fr. queb. *persil de mer*; sp. castil. *apio de montaña*; cat. *apio de monte*; it. *sedano di montagna* / *monte* sau chiar engl. *Love Parsely*. Nimic din această etimologie populară în română; singura denumire care amintește de puterile afrodisiace ale leușteanului este denumirea *frunza dragostei*. Variantele existente sunt fie fonetice (*leoștean*, *leguștean* – influența gr. *ligostevw*), formanți cu alte sufixe (*luștereag*) sau împrumuturi din limbile vecine (*libistoc*). Uneori, denumirile trimit fie la calitățile plantei (*buruiana lingorii*) fie la sărbătoarea ori perioada din an în care planta este folosită pentru virtuțile ei magice, supranaturale (*păscănaț*).

Situația acestor termeni este complicată de existența, în multe cazuri, atât a plantei sălbatice, cât și a plantei cultivate, pentru diferențierea cărora limbile romanice au găsit diverse mijloace lingvistice, de la sintagme în care numele plantei este însoțit de un atribut (de obicei „sălbatice” sau „bastard”), la derivate (în special diminutive, ca în cazul perechii

românești *cimbru* și *cimbrisor*) ori la nume disticte (cf. rom. *măghiran* și *arigan*, ambele motivate, dar unul primul având la bază o dublă etimologie populară).

Originar din Asia Mică, pentru *maghiran* (gr. *ojrivganon*) nu cunoaștem decât numele dat de greci, unul motivat, format de la *o/ro*~ „munte” și *gavno*~ „strălucire, aspect plăcut”, deci „(planta) plăcută muntelui ori (planta) căreia-i place muntele”. Denumirea românească *maghiran*, *măghiran*, *magheran*, *mageran*, *măgerăn*, dar și *maieran* ori *meieran* (cu posibilă etimologie populară) are aceeași origine latină cu fr. *marjolaine*; it. *maggiorana*; ligur. *maggiuranna*; sicil. *maiorana*; sp. castil. *maiorana*, *mayorana*, *majorana*, *mejorama*, *mejorana*, dar și *amaraco*, *amáraco*, *almaraco*, *anaraco* etc. De fapt, maghiranul este forma cultivată a plantei cunoscute sub numele *oregano*. Diferența lexicală dintre planta sălbatică, recunoscută printr-un miros mai puternic, înțepător, și cea de grădină, era făcută chiar de greci, în greaca veche existând termenul *ojrivganon* (lat. *origanum*, fr. *origan*; it. *regamo* > ngr. ρυγάβι; nap. *arecheta*, *recheta*; sp. *orégano*; cat. *orenga*; ptg. *orégaõs*, *orégano*; rom. *arigan*) pentru planta sălbatică și *ajmavrakon* (*ajmavrako*~) pentru planta cultivată. Latina preia denumirea sub forma *amaracum* sau *amaracus*. În latina medievală termenul devenise deja *majorana*, variantă a unui *majoraca*, din care rezultă, în franceza veche *majorane*, apoi *marjolaine* sau *origan des jardins*. Între *amaracum* și *maioraca* a intervenit, cu siguranță, etimologia populară, prin apropierea de adjectivul *maior*. O altă ipoteză consideră că termenul latin medieval *maiorana* fără nicio legătură cu gr. *ajmavrakon*, ar fi un cuvânt de origine orientală, probabil indiană (cf. scr. *maruva*- „magheran”), admitând însă aceeași etimologie populară și apropierea de adjectivul *maior*. Româna face și ea distincție lexicală între planta cultivată, numită *magheran*, și cea sălbatică, numită *arigan* sau *sovârf*, *sovârv*, *șovârf* (din sb. *suhovrh*) sau *busuioc de pădure* ori *busuiocul feciorilor*. Denumirile grecești, atât cea pentru planta cultivată, cât și cea pentru planta sălbatică, ajung, în ambele cazuri, cuvinte remigrante din forme italienești (mantzuravno „magheran” și rigavni „arigan”).

Cât privește **cimbrul**, și acesta avea și are o variantă sălbatică și o alta de cultură. Distincția se înregistrează chiar din greacă, unde *quvmon* desemnează cimbrul sălbatic (termen motivat, integrat în familia fumului), iar *quvmbra*, *quvmbra* – cimbrul de cultură; un alt termen care desemnează această varietate de cimbru este *konivlh* (termen motivat, legat de *knivsa* „fum, aromă a cărnii fripte” și *knivzw*). Latina preia aceste denumiri sub forma *thymum* (moștenit în cea mai mare parte a limbilor romanice), respectiv *thymbra* și *cunila*. Date fiind calitățile afrodisiace ale acestei plante, ultimul termen capătă în latină o etimologie populară, fiind legat de *cunnus* „sexul femeii, vagin”. Tot varianta cultivată cunoaște în latină și denumirea *satureia*, cu etimologie necunoscută, dar care capătă repede o etimologie populară, fiind asociată numelui satirului și al unui soi de orhidee (*satyreia*), care și merită pe drept numele. Din acesta din urmă derivă termenii romanici precum fr. *sariette*, *sériotte*, it. *santoreggia* (termen motivat). Româna preferă să distingă planta sălbatică de cea cultivată prin diminutivare. Astfel, cimbrul sălbatic se numește *cimbrisor*. Procedul este identic în occitană, unde *farigoulette*, față de *farigoule*, denumește planta sălbatică.

Cât de vechi sunt în limba română asemenea nume și căile prin care au pătruns ele în limba noastră ne poate spune, printre altele, apariția lor în creațiile folclorice. Ne referim mai puțin la formulări ce apar în cântece, de tipul „Foaie verde maghiran” sau „Foaie verde leuștean”, cât la creațiile în proză, precum basmul. Nu cunoaștem (încă) un erou numit Cimbru, dar Maghiran apare destul de des în asemenea creații. Există chiar și un erou numit

Leuștean. Cele mai edificatoare considerăm însă că sunt urăturile și blestemele sau descântecel. Iată două mostre de asemenea creații.

Descântec

Avrămeasă,
Cristineasă,
Leuștean
Și odolean,
Mătrăgună,
Sânge de nouă frați,
Iarba ciutei
Și Muma-Padurii,
Cum se sparge târgul
Așa să se spargă faptul,
Și lipitura
Și zburătorul.
Cum se răspândesc răspântiile,
Așa să se răspândească vrăjile,
Și lipitura
Și zburătorul.

Urătură

Streașina de busuioc,
Să vă fie cu noroc.
Streașina de maghiran,
Să vă fie peste an.
Streașina de mintă creață,
Să vă fie pentru viață.
Streașina de bumbișor,
Să vă fie de-ajutor,
La fete și la feciori
Și nouă de sărbători.

Referințe bibliografice

Cihac, Alexandru, de. 1879. *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments slaves, magyars, turcs, greco-moderne, albanais*, Francfort s/M. Ludolphe St-Goar, (Bucarest, Sotschek & Cic.).

Coteanu, Ion/Forăscu, Narcisa/Bidu-Vrânceanu, Angela. 1985. *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Dicționar invers. 1957. București, Editura Academiei Republicii Populare Române.

Ernout, Alfred, Meillet, Alfred. 2000. *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Retirage de la 4e édition augmentée d'additions et de corrections par Jaques André, Paris, Klincksiek, 2001.

Gaffiot, Félix. 2000. *Dictionnaire Latin-Français*. Nouvelle édition revue et augmentée sous la direction de Pierre Flobert, Paris, Hachette.

Gardet, Claude. 2008. *Secrets et recettes des herbes de Provence*, Rennes, Éditions Ouest-France.

Georgescu, Constantin. 2008. *Cuvinte remigrante în limba greacă*, București, Editura Universității din București.

La grande enciclopedia delle erbe. 2010. R.I. Gruppo Editoriale S. r. l., Santarcangelo di Romagna (RN), Puntoweb, Ariccia (RM).

Lhermey, Claire. 2012. *Mon potager médiéval*, 7ème édition, Bologna, Grafiche Zanini.

Popescu Marin, Magdalena (coord.). 2007. *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române.

Scriban, August. 1939. *Dicționarul Limbii Românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Edițiunea întâia.

Lajas, Tamás. 1966. *Etymologisch-Historisches Wörterbuch der Ungarischen Elemente im Ru,änischen (Unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

REW – Meyer-Lübke, Wilhelm. 1935. *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg; Carl Winters Universitätsbuchhandlung.